NISBAT KATEGORIYASINI O‘ZLASHTIRISHDA “INTERLANGUAGE” VA “ERROR ANALYSIS” YONDASHUVLARI (“PASSIVE VOICE” VA “CAUSATIVE” KONSTRUKSIYALAR MISOLIDA)

Saodat Kayimovna Khasanova
Profi University Navoiy filiali katta o‘qituvchisi, Uzbekiston
Tel: +998 (90) 501-32-34
E-mail: saodat75@inbox.ru

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ingliz tilidagi nisbat kategoriyasi — “Passive Voice” va “Causative” konstruktsiyalarni o‘zlashtirish jarayonida yuzaga keladigan lingvistik interferensiya hodisasi “interlanguage” va “error analysis” nazariyalari asosida keng qamrovli tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi o‘zbek tilini ona tili sifatida biluvchi o‘quvchilarning ingliz tilidagi grammatik tizimni egallash jarayonida yuzaga keladigan murakkab sintaktik, semantik va pragmatik xatolarni aniqlash, ularning kelib chiqish mexanizmlarini izohlash hamda samarali metodik yechimlarni ishlab chiqishdan iboratdir. Maqolada interlanguage nazariyasining kognitiv-lingvistik mohiyati, error analysis metodining diagnostik imkoniyatlari hamda kontrastiv lingvistika asosida ishlab chiqiladigan o‘qitish strategiyalari yoritiladi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, grammatik kompetensiya faqat qoidalarni yodlash orqali emas, balki til tizimining chuqur kognitiv qayta ishlanishi orqali shakllanadi.*

Kalit so‘zlar. *Nisbat kategoriyasi, Passive Voice, Causative, interlanguage, error analysis, kontrastiv lingvistika, grammatik interferensiya, kognitiv yondashuv, o‘zbek tili, ingliz tili.*

Kirish. Zamonaviy lingvodidaktika fanida ikkinchi tilni o‘zlashtirish jarayoni murakkab psixolingvistik va kognitiv jarayon sifatida qaraladi. Til o‘rganish faqat grammatik qoidalarni yodlash emas, balki yangi lingvistik tizimni shakllantirish, eski (ona tili) tizim bilan yangi (target til) tizim o‘rtasida doimiy muvozanat yaratish jarayonidir. Shu jihatdan ingliz tilidagi nisbat kategoriyasi — Passive Voice va Causative konstruktsiyalar — o‘zbek tilida so‘zlashuvchi o‘quvchilar uchun eng murakkab grammatik hodisalardan biri hisoblanadi.

Ingliz tilida nisbat analitik struktura orqali ifodalanadi, ya’ni yordamchi fe’l (be/have/get) va asosiy fe’lning uchinchi shakli orqali hosil qilinadi. O‘zbek tilida esa bu ma’no morfologik affikslar yordamida ifodalanadi. Masalan, o‘zbek tilida “yozildi”, “qurildi”, “o‘qitildi” kabi shakllar bitta fe’l tarkibida grammatik ma’noni mujassamlashtiradi, ingliz tilida esa bu ma’no bir nechta grammatik birliklar orqali

ifodalanadi. Aynan shu tipologik tafovut o‘quvchilarda murakkab interferensiya jarayonini yuzaga keltiradi.

Shu sababli mazkur maqola ingliz tili grammatikasini o‘qitishda yuzaga keladigan xatolarni faqat yuzaki hodisa sifatida emas, balki interlanguage tizimining tabiiy bosqichi sifatida tahlil qiladi.

Interlanguage nazariyasining lingvistik mohiyati. Larry Selinker tomonidan ilgari surilgan interlanguage nazariyasi ikkinchi tilni o‘zlashtirish jarayonini tushuntirishda eng muhim konseptlardan biridir. Ushbu nazariyaga ko‘ra, o‘quvchi nutqi na ona tiliga, na target tilga to‘liq mos keladi, balki ularning o‘rtasida shakllanadigan mustaqil lingvistik tizimdir.

Interlanguage tizimi statik emas, balki dinamik xarakterga ega bo‘lib, u o‘quvchining bilim darajasi, til bilan ishlash tajribasi va kommunikativ ehtiyojlari asosida doimiy rivojlanadi. Biroq bu jarayonda ayrim grammatik xatolar uzoq muddat davomida saqlanib qolishi mumkin, bu hodisa ilmiy adabiyotlarda **fossilizatsiya** deb yuritiladi.

Interlanguage shakllanishida bir nechta asosiy mexanizmlar ishtirok etadi:

- ona til transferi (L1 influence),
- qoidalarni haddan tashqari umumlashtirish (overgeneralization),
- soddalashtirish (simplification),
- kommunikativ strategiyalar qo‘llash.

Ayniqsa, passive voice va causative konstruktsiyalarni o‘rganishda ona til transferi eng kuchli ta’sir ko‘rsatuvchi omil hisoblanadi.

“Error Analysis” metodining ilmiy asoslari. Error Analysis yondashuvi S. P. Corder va J. Richards tomonidan rivojlantirilgan bo‘lib, u o‘quvchilar xatolarini tizimli tahlil qilishga asoslanadi. Ushbu metodologiya an’anaviy yondashuvlardan farqli ravishda xatolarni “kamchilik” emas, balki “diagnostik material” sifatida ko‘radi.

Error Analysis quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi: xatolarni aniqlash, ularni tasniflash, sabablarini tahlil qilish, tuzatish strategiyalarini ishlab chiqish.

Bu yondashuv o‘qituvchiga o‘quvchilarning grammatik rivojlanish bosqichlarini aniq kuzatish imkonini beradi.

Passive Voice grammatik xatolar. Ingliz tilida passive voice strukturasining asosiy modeli **be + V3** hisoblanadi. Biroq o‘quvchilar ko‘pincha yordamchi fe’lni tushirib qoldiradilar yoki zamon bilan moslashtirmaydilar.

Noto‘g‘ri: The letter written yesterday.

To‘g‘ri: The letter was written yesterday.

Bu xatoda o‘quvchi o‘zbek tilidagi “yozildi” shaklini bitta so‘zli struktura sifatida qabul qiladi va ingliz tilida ham shunday soddalashtirishga urinadi.

Sintaktik interferensiya. O‘zbek tilida so‘z tartibi erkin bo‘lgani uchun o‘quvchi ingliz tilida ham shu erkinlik mavjud deb hisoblaydi.

Noto‘g‘ri: Yesterday was written the letter To‘g‘ri: The letter was written yesterday.

Bu holat interlanguage tizimining sintaktik bosqichida hali to‘liq barqarorlik shakllanmaganligini ko‘rsatadi.

Semantik va leksik xatolar. Ba’zi fe’llar ingliz tilida passiv shaklda ishlatilmaydi yoki cheklangan qo‘llanishga ega.

Noto‘g‘ri: He was arrived home. To‘g‘ri: He arrived home.

Bu xatolar fe’l valentligi va semantik xususiyatlarni yetarli darajada bilmaslik bilan bog‘liq.

Causative konstruktsiyalardagi xatolar. Causative konstruktsiyalar o‘quvchilar uchun yanada murakkabroq hisoblanadi, chunki unda bevosita harakat emas, balki harakatni “bajarishga sabab bo‘lish” tushunchasi mavjud.

Noto‘g‘ri: I repaired my hair. To‘g‘ri: I had my hair cut.

Bu yerda o‘quvchi to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima strategiyasidan foydalanadi, bu esa semantik buzilishga olib keladi.

Interlanguage jarayonining keng tahlili. Interlanguage bosqichida o‘quvchi quyidagi evolyutsion jarayonlardan o‘tadi:

- Transfer: *The house built.* Overgeneralization: *The house was built itself.*
- Simplification**:** Active voice ishlatish: *They built the house.*

Bu jarayonlar o‘quvchining grammatik tizimi asta-sekin shakllanayotganini ko‘rsatadi.

Metodik tavsiyalar. Kontrastiv yondashuv. Ingliz va o‘zbek tillari o‘rtasidagi tizimli farqlarni solishtirish o‘quvchining grammatik ongini rivojlantiradi. Har bir struktura parallel tarzda tushuntirilishi lozim.

Kommunikativ yondashuv. Grammatik konstruktsiyalar real nutq vaziyatlarida o‘rgatilishi kerak. Ayniqsa akademik matnlar, ilmiy maqolalar va yangiliklar tili muhim manba hisoblanadi.

Kognitiv yondashuv. O‘quvchi grammatikani mexanik formula sifatida emas, balki ma’no va funksiyaga ega tizim sifatida qabul qilishi zarur.

Error-based teaching. Xatolarni tahlil qilish orqali o‘qitish: diagnostika, tuzatish, qayta mustahkamlash bosqichlarini o‘z ichiga oladi.

Xulosa. Nisbat kategoriyasini o‘zlashtirish jarayonida interlanguage va error analysis yondashuvlari ilmiy va metodik jihatdan eng samarali yondashuvlardan biri hisoblanadi. O‘zbek va ingliz tillari o‘rtasidagi tipologik farqlar o‘quvchilarda grammatik interferensiyani kuchaytiradi, ayniqsa Passive Voice va Causative konstruktsiyalarni o‘zlashtirishda bu yaqqol namoyon bo‘ladi. Shu sababli kontrastiv,

kommunikativ va kognitiv yondashuvlarni integratsiya qilish o‘quv jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Selinker, L. (1972). Interlanguage.
2. Corder, S. P. (1967). The Significance of Learner’s Errors.
3. Richards, J. C. (1974). Error Analysis.
4. Ellis, R. (2003). Second Language Acquisition.
5. Gass, S., & Selinker, L. (2008). SLA Theory.
6. Quirk, R. et al. (1985). A Comprehensive Grammar of English Language.
7. Halliday, M. A. K. (1994). Functional Grammar.
8. Brown, H. D. (2014). Principles of Language Learning and Teaching.

